

Івакін Всеволод

к. і. н., завідувач відділу археології Києва
Інституту археології НАН України

Баранов Вячеслав

н. с. відділу археології Києва
Інституту археології НАН України

ЗАХІДНОБАЛТСЬКИЙ МОГИЛЬНИК НА ПОРОССІ

У жовтні 2017 р. працівниками Архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України в Рокитнянському районі Київської області на правому березі р. Рось був виявлений середньовічний могильник XI–XII ст. Знайдені матеріали є унікальними для теренів України, помітно відрізняються від синхронних старожитностей Київської Русі та пов'язані з балтськими племенами південно-східного узбережжя Балтійського моря. Загалом впродовж 2017–2019 рр. було виявлено 53 інгумаційні поховання.

Могильник займає велику надзаплавну терасу площею до 65 га, яка відокремлена від іншої частини берега невеликим ярмом та поступово знижується у напрямку р. Рось. На протилежному березі у заплаві на відстані 500 м від могильника розташоване давньоруське городище Сухоліси.

Багатошаровість пам'ятки значно ускладнює дослідження середньовічних поховальних споруд, які знаходяться в майже однорідних нашаруваннях чорноземних ґрунтів¹. Крім того, поле, на якому знаходиться могильник, піддавалося багаторічній оранці, а частину поховальних комплексів пошкоджено пограбуваннями, які систематично ведуться як мінімум з 2011 р.

Поховальні комплекси різного ступеня збереженості.

Археологічні матеріали, виявлені під час розкопок могильника Острів: шийні гривні, пластинчасті арбалетоподібні фібули типу Bliužiene V, підковоподібні фібули з закрученими, макоподібними, димоходоподібними та зірчастими кінцівками, браслети із зооморфними кінцями, різноманітні ланцюжки, скроневі кільця та персні, притаманні для західно-балтських старожитностей (насамперед, прусів, куршей та скальвів) та датуються переважним чином першою половиною XI ст. (рис. 1–3).

Наявність у поховальних комплексах предметів озброєння так само, як і великої кількості різноманітного поховального інвентаря загалом, не характерно для синхронних давньоруських старожитностей Середнього Подніпров'я (рис. 2–3)². Цей факт може вказувати на високий ступінь мілітаризації громади, якій належав

¹ У 1973 р. під час проведення масштабних розвідок у Пороссі О. Приходнюк відкрив тут два черняхівських поселення та невеликий курган висотою близько 0,7 м та діаметром 20–25 м (зараз повністю зруйнований). Можливо, що саме з цим курганом пов'язана амфора фасоського виробництва (IV ст. до н.е.), яка була знайдена у 2018 р. Крім того, на ділянці авторами були виявлені нашарування бронзового віку та ранньослов'янської доби – празької та пеньківської культур.

² Предмети озброєння були виявлені в 11 похованнях, що складає майже 20 % від усіх досліджених поховань та майже в 60 % від усіх чоловічих поховань, яких загалом виявлено 17 (всі антропологічні визначення здійснені др. О. Козак).

могилище Острів, так і на її місцевий етнічний склад. Водночас слід зазначити, що виявлені предмети озброєння мають досить стандартизований характер.

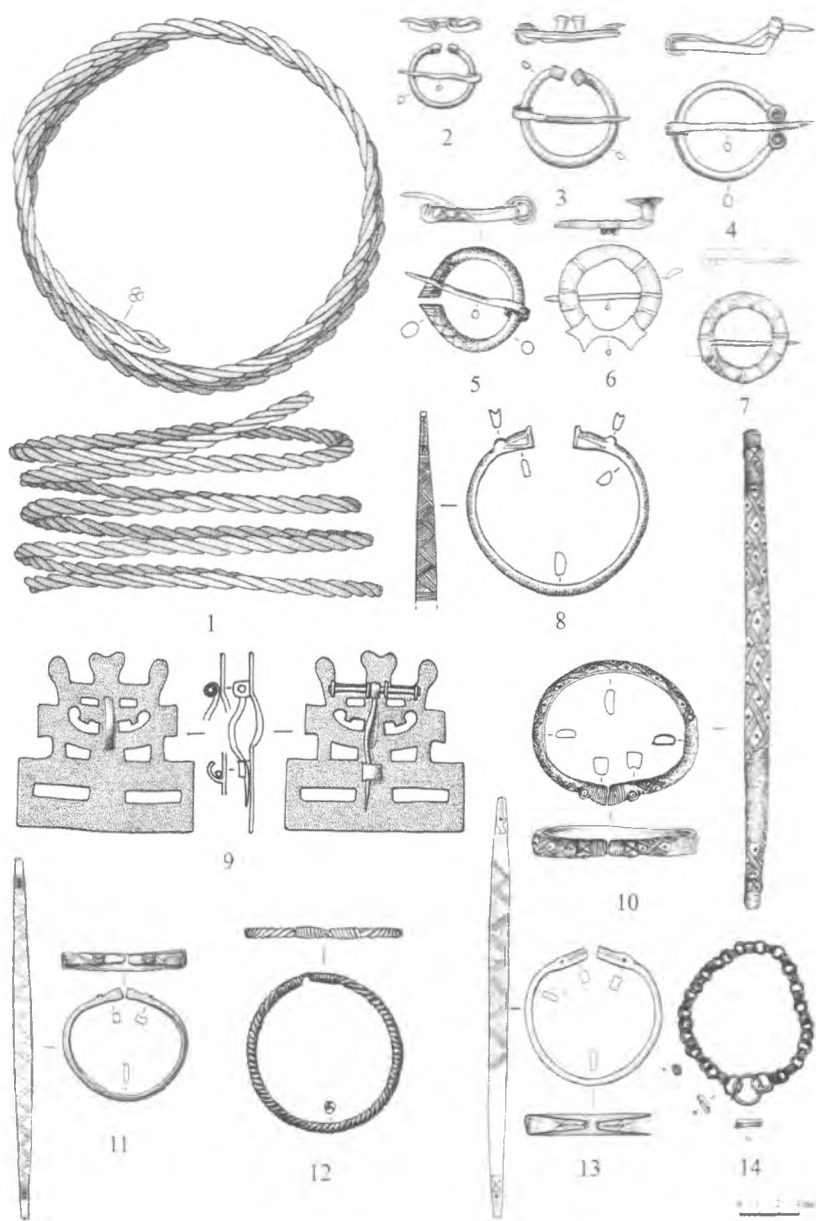

Рис. 1. Поховальний інвентар: 1-2 – поховання 4; 3-5 – поховання 5;
6 – поховання 6; 7 – поховання – 11; 8-15 – поховання 13

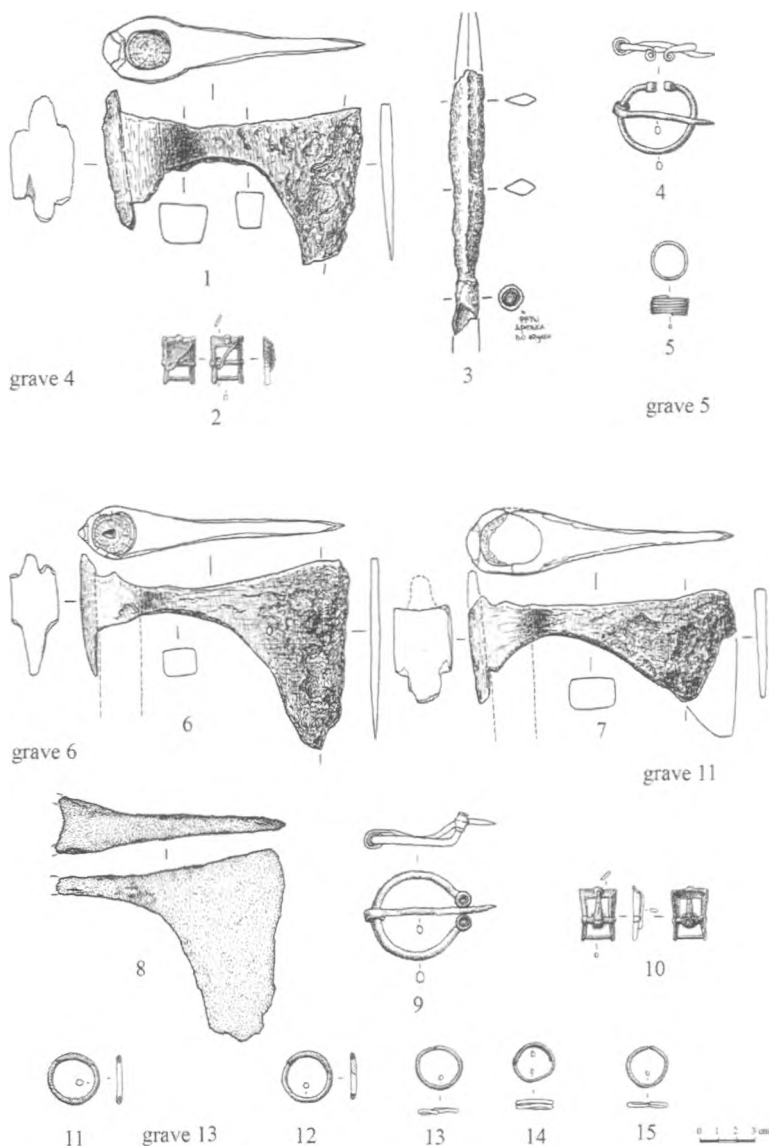

Рис. 2. Поховальний інвентар: 1, 13 – поховання 53; 2, 11, 14 – поховання 2;
3 – поховання 23; 4 – поховання 13; 5 – поховання 35; 6 – поховання 41;
7 – поховання 51; 8-9 – поховання 1; 12 – поховання 12

Його основу складають бойові сокири (за класифікацією А. Кірпічнікова: тип III – 1; тип IV – 6; тип VII – 1). На користь балтської етнічної інтерпретації населення, яке залишило могильник Острів, вказує розповсюдження дротиків-сулиць (знайдені у 2-х похованнях), притаманних саме для балтської воєнно-технічної

традиції. Наявність у похованні 26 наверш'я руків'я меча (рис. 3, 2) разом із сокирою та елементами кінського спорядження, безперечно, більше свідчить про соціальний статус небіжчика, ніж про тактичні особливості використання зброї. В цілому озброєння, виявлене у поховальних комплексах, вказує на переважання воїнів-піхотинців у громаді, яке залишило могильник Острів.

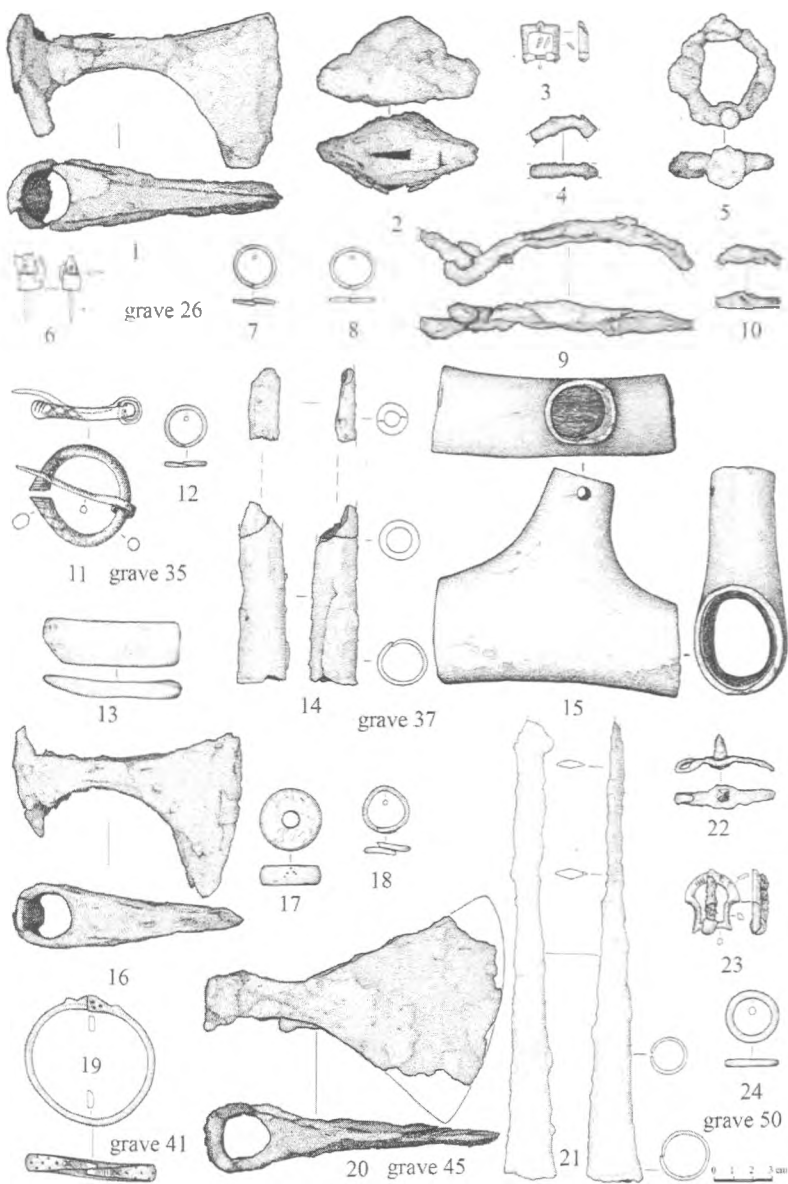

Рис. 3. 1-10 – поховання 26; 11-12 – поховання 35; 13-15 – поховання 37;
16-19 – поховання 41; 20 – поховання 45; 21-24 – поховання 50

З історичної точки зору, археологічні знахідки добре ілюструють (і водночас підтверджують) повідомлення літопису про державну діяльність Ярослава Мудрого, спрямовану на зміцнення південних рубежів Київської Русі. Пороські землі історично являли собою порубіжні землі з Кочовим Степом, а сама річка Рось грала роль зручного природнього оборонного фактора, своєрідного фронтира між світом осілих землеробів та степових кочовиків. Київські князі традиційно розміщували тут спеціальні контингенти, які захищали столицю Русі від нападів кочовиків. Так, в середині XI ст. у Пороссі було розселено тюркомовних кочовиків (тобто, «своїх поганих» – торків, берендеїв, ковуїв та інших), які складали кінний корпус із центром в Торчеську (с. Шарки Рокитнянського району), що входив до складу давньоруської держави і підкорявся безпосередньо великому князю київському.

Під 1032 р. літопис повідомляє, що «Ярославъ поча ставити городаы по Рси», тобто будувати нову оборонну лінію вздовж лівого берега річки Рось. За рік до того великий князь київський Ярослав разом із чернігівським князем Мстиславом здійснив похід проти Ляхів (Польщі), повернувшись до київської держави Червенські гради, а захоплених у полон полонених «ляхів» «посадив» вздовж р. Рось («и посади Ярослав своя по Рси, и суть и до сего дни»). У літописі так само, як і у будь-яких інших писемних джерелах, не існує відомостей про переселення західних балтів у Поросся, але *terminus post quem* цих подій ми можемо визначити досить чітко – раніше створення оборонної лінії у Пороссі вони там не могли опинитися. Одночасно літопис відзначав у 30–40-х рр. XI ст. численні походи Ярослава Мудрого (колишній новгородський князь, вочевидь, добре знав цей регіон) на Прибалтійські землі. В 1030 р., узявши у поляків Белз, «иде Ярослав на Чудь; и победи я, и постави город Юрьев» /сучасний Тарту/. Відомо про походи на Ятвягів (1038 р.), Литву (1040 р.) Ямь (1042 р.) та на Мазовію (1047 р.). В цьому відношенні цікава інформація Новгородського першого літопису молодшого ізводу (комісійний список) щодо походу 1047 р. Ярослава на Мазовію, в якому дещо розширюються дані Іпат'ївського літопису. Так, у відповідній літописній статті підкреслюється, що Казимир I (з яким Ярослав діяв у союзі) передав останньому 800 полонених. Вірогідно, що полонені були однією з цілей й інших походів Ярослава до Південно-Східної Балтії, оскільки облаштування кордону по Росі вимагало, насамперед, потужних людських ресурсів. Зараз важко сказати, коли саме Ярослав переселив у Поросся західних балтів, але, виходячи з коротких повідомлень літопису та археологічних матеріалів, отриманих під час досліджень могильника Острів, цю подію можна датувати в межах 1030 – середини XI ст.

Підводячи підсумки, слід ще раз підкреслити, що аналіз поховальних комплексів на некрополі Острів переконливо довів, що набір предметів озброєння помітно відрізняється від синхронних пам'яток Середнього Подніпров'я XI ст. Натомість вони мають численні аналогії серед західно-балтських старожитностей південно-східного узбережжя Балтійського моря. Результати вивчення вказаного некрополя у 2017–2019 рр., по-перше, значно розширили інформаційну базу щодо характеристик південної системи оборони руської держави за часів Ярослава Мудрого, по-друге, відкрили нову сторінку зв'язків між давнім населенням України та країн Прибалтики за доби Середньовіччя.